

изненадващо многообразен в своите творчески прояви, подхващащ мотиви, повечето от които са новаторски в българската поезия. Скитническият мотив и мотивът за „освобождени човек“, мотивите за „самотника“, за духовния български пейзаж, за „богочерството“, за героиката на човешкото поведение и всички останали намират в изследването на Илев убедителна критическа интерпретация. Анализът и оценката на отделни творби или книги върви заедно с допълването на житейската биография на поета. Така се получава комплексност и синтетичност на изследователския подход. Проследявайки живота и творчеството на Траянов от първите му стихотворни опити и омаята на дипломатическата кариера и поетическото бохемство сред синкавите вънски кафенета до тъжните и студени, нестоплени от добра дума последни дни на поета, Стоян Илев в същност възкресява живота на един оригинален български творец, възкресява и една голяма епоха от културния летопис на България. Неговото изследване е приносно не само с факта, че е първото научно изследване за личността и творчеството на Теодор Траянов. То е приносно и с избрания методологически подход и неговото своеобразно прилагане.

Към ценните качества на труда трябва да бъдат прибавени и смисловите паралели между лириката на Траянов („Пантеон“ „Романтични песни“) и поезията на Вазов и Вапцаров. Тези паралели дават възможност на изследователя да разсъждава върху различните прояви на „романтичното“ и „героничното“ в поезията.

Като приложение към книгата Стоян Илев е включил част от кореспонденцията на Траянов с Вера Балабанова, Иван Радославов и Дора Дюстабанова. Публикувани са също така и някои от писмата на Иван Радославов до Теодор Траянов, както и документи от личния архив на Вера Балабанова. Тези публикации допълват историографската стойност на труда. Те са и своеобразен документ за достоверността на изследователските съждения, още един принос към Траяновата духовна биография.

Александър Йорданов

„ПОЕЗИЯТА НА НЕМСКИЯ ЕКСПРЕСИОНИЗМ“ ОТ НАДЕЖДА ПОПОВА-АНДРЕЕВА. С., БАН, 1983

„Поезията на немския експресионизъм“ на Надежда Андреева е един безспорно ценен труд, притежаващ ред специфични и заслужаващи внимание достойнства. Но, струва ми се, първият въпрос, който би трябвало да породни една такава книга, е въпросът за обективната необходимост от нейното написване, за това дали тя запълва някаква липса

в познанията ни за литературата, с други думи — представлява ли поезията на немския експресионизъм някакъв интерес за съвременното литературно мислене?

Немският експресионизъм и особено литературният експресионизъм имаше бурен, но кратък живот: той изразходва своята наистина могъща художествена енергия в рамките само на едно десетилетие. Той бе рождба на криза и неин израз, бе създаден от катастрофичния сблъсък на две епохи, неговата жизнена среда бе войната, инфлацията, мизерията, драстичните социални конфликти, пълното разпадане на моралната и естетическата ценностна система, алиенацията, болезнено изострената жажда за промяна. Когато след краха на революциите от 1918/1919 г. немският империализъм отново стъпи на краката си и умело „реставрира“ своята власт за експресионизма вече нямаше място. С идването си на власт Хитлер го обяви за „чужд на арийската раса“ и за „упадъчно изкуство“, почти всички експресионистични поети поеха горчивия път на изгнанието, книгите им бяха забранени и изгаряни. С експресионизма като че ли беше свършено окончателно и завинаги.

Още първите десетилетия след Втората световна война доказаха доколко това не е така. Оказа се, че течението обхваща една доста съществена част от процесите, без познанието на които модерната поезия на XX в. не може да бъде правилно разбрана и оценявана. Оказа се, че значението на експресионизма далеч не се изчерпва само в областта на културната история, че доста от формите и методите, които съвременната лирика определя като нови и авангардни, в същност са съществували в радикалните експерименти на поетите от „експресионистичната декада“, и че най-доброто, създадено от тази страстна и трагична поетична генерация, представлява непреходна естетическа ценност. От началото на 50-те години до наши дни интересът към експресионистичната литература, намерил израз в десетки изследвания, в преиздаването на експресионистични автори, на техни антологии, на цели библиотеки и течения на списания, в същност не е пресеквал. При това трябва да се подчертае, че феноменът експресионизъм е съотнесен не само с немско-езичната литература, а и с цялостния контекст на европейската литература от първата четвърт на века, и че чрез това течение се осъществява една от допирните точки на модернизма с революционния литературен авангард. „Естетически прелом в поезията на двадесетте години“ на Розалия Ликова и „Бунтът на експресионизма“ на Димитър Аврамов убедително доказаха, че и родната ни литература не е останала чужда на това течение; неговата поетика, неговата специфика и неговите теми обаче бяха непознати на читателската публика. Книгата на Н. Андреева отговори на тази необходимост.

Литературният експресионизъм постави пред своите изследователи освен всичко и методологически проблеми. За разлика от многото „кабинетни“ течения от началото на века той е безспорно масов феномен. Многобройните литературни кръгове и списания, застъпващи често контрастни мирогледи и естетически позиции, определят многопластовостта и вътрешната противоречивост на течението. Обобщаващата гледна точка дава възможност да се класифицират неговите насоки и да се определят (не без уговорки) някои негови общовалидни естетически принципи. Методите на конкретния анализ позволяват по-дълбоко и подробно вникване в художествената специфика на експресионистичната литература. Всеки един от тези два подхода обаче е несъвършен — първият предполага глобален, но затова пък абстрактен поглед върху течението, а вторият — конкретен, но частен спрямо цялото анализ, при който изводите се правят въз основа само на отделни автори и произведения. Първото и основно достойнство на „Поезията на немския експресионизъм“ се състои в това, че е избягната ограничеността на двата метода чрез тяхното съчетаване. Разширявайки постепенно кръга на основните теми и мотиви, авторката изгражда една цялостна представа за богатството и пестротата на експресионистичната поезия. Изводите обаче винаги се основават на детайлен, прецизен анализ на отделни, емблематични за дадената тема стихотворения, обобщенията никога не се изграждат независимо от конкретния литературен текст. Бихме могли да наречем такъв подход „тематичен“, но с това няма да изчерпим неговата обемност. Всяка тема се разлага в своите интерпретации при различните автори и същевременно всяка тема се разглежда в своята връзка и взаимоотношение с останалите, така че читателското внимание не рискува да изгуби връзката на частното с общото. Разглеждайки основните експресионистични теми и мотиви, авторката, от една страна, ни въвежда в тяхното метафорично превъплъщение у различните поети и ни дава възможност да възникнем в особеностите на експресионистичната трансформация на реалността в художествена условност, а, от друга, проследявайки тематичната еволюция, ние имаме възможност да следим за идейната и естетическа еволюция в контекста на цялата експресионистична поезия.

Доколко дълбоки са основанията за избора на Андреева подход, можем да следим по явната невъзможност да бъде третирана експресионистичната поезия само от гледна точка на естетически и формални анализи. Както правилно се посочва във въвеждащата глава, за самите експресионисти „експресионизмът не е нов израз на художествена дейност, а нова жизнена позиция; той е преди всичко светоглед, оценка на обществото, знание за човека... Той е мощно движение на духа, което води към познание и измене-

ние на света“ (с. 7). Течението е много по-единно в своите мирогледи основания — като драстична антитеза на технократската и дехуманизирана цивилизация, отколкото в своите формално-естетически критерии, където изключително широкият спектър от разностранни експерименти не позволява формулирането на цялостна и общовалидна платформа. Единствената плоскост, в която съществува пълно покритие между мирогледната и естетическата концепция на експресионистичната поезия, е един твърде устойчив кръг от теми и мотиви, около които кръжат постигнатите видения, от специфични образни конструкции, които метафорично изразяват търсения от поетите „израз“ на човека към света. В композицията на „Поезията на немския експресионизъм“ е използвана именно тази обединяваща плоскост. Трите части на изследването — „Краят на света“, „На път!“ и „Бягство от света“, маркират трите обхватни тематични нива, на които се основава експресионистичната поезия; и същевременно трите основни принципа на експресионистичното отношение към битието: негативното отношение към буржоазната действителност; философията на активно действащата личност; търсенето на по-дълбоки, духовни, скрити под повърхността на видимото и релативното същности. Всяка отделна глава от тези части разглежда превъплъщението на тези мирогледи принципи в естетическа реалност, тяхното прецупване в устойчиви метафорични ядра, интерпретирани от различните поети по различен начин. Уводната и заключителната глава имат обобщаващ характер; те рамкират изследването и му придават цялостен и завършен вид.

„Между залеза и зората на човечеството“ ни въвежда в проблематиката на експресионистичното изкуство. Тук са разгледани мястото и значението на експресионизма, неговите философски и социални предпоставки, неговата връзка с другите течения в европейската литература и неговата вътрешна диференцираност и противоречивост. Н. Андреева не принадлежи към авторите, които разглеждат експресионизма като строго ограничен и изолиран феномен. Напротив, тук убедително се аргументира закономерността на неговата поява и вътрешната му връзка с процесите в европейската литература от първата четвърт на XX в., когато „изтъкването на идейно-философския пред литературно-историческия момент“ е продиктувано от изискванията на времето. В противовес на някои по-стари концепции по този въпрос епохата на „измите“ е разгледана като единно цяло, а експресионизмът — като органично вписана в нея част. „Разнообразието на названията не свидетелства за школи, а за различни върхове в хода на една единна линия, следваща сложната психика на съвременния човек. Експресионизмът е един от тези върхове — изграден от болката и възторга на творци, чиято трудна съдба беше

да живеят между вечерния и утринния здрач на човечеството" (с. 8—9). Следвайки тази идея, Н. Андреева не само разкрива философските основания на експресионизма, свързани с Кант, Ницше, Шопенхауер, Фройд и др. и неговата връзка с предложенияте го течения — критическия реализъм, натурализма и символизма, но и неговата двустранна проекция в съвременното изкуство, където „естетиката на експресионистите се пречупва своеобразно през литературата на социалистическия реализъм, доразвива се в една от очертаните насоки в творенията на сюрреализма и екзистенциализма" (с. 20). Подчертавайки обаче многостранните връзки на експресионизма с други естетически и философски явления, авторката не е допуснала семното понятие експресионизъм да се размие в тях и да изгуби своя смисъл; напротив, въпреки признанието, че „липсва единен художествен идеал, теоретически очертан и съзнателно следван" (с. 22), тя е успяла да изгради своя, научно издържана дефиниция за експресионизма, чиито четири точки са предмет на четирите части на изследването.

Експресионистичната поезия се стреми да обобщи отношението на субекта към окръжаващия го свят, да даде израз на неговото бунтовно послание към човечеството, да разруши дехуманизираната реалност, за да я сътвори в по-висш и по-чист порядък. Поради това художественото изображение само като адекват на съществуващото вече не я удовлетворява — тя се насочва към метафорични обобщения и асоциативни внушения, целенасочено разрушава логическата последователност на събитията и константността на предметния свят, за да ги представи в тяхната „едновременност", и, постигайки по този начин максимална интензивност на художествения израз, да ги превърне в сетивни превъплъщения на „непредставимото" — на онзи комплекс от идеи и чувства, който синтезира отношението на човека към света в неговата противоречива и неподлежаща на рационален анализ цялост. Поради това експресионистичната творба винаги казва а повече от това, което показва, и трябва да бъде интерпретирана отвъд видимостта. Най-често стихотворението се реализира като редица от ярки и контрастни образни фрагменти, чието осмисляне може да бъде осъществено само от гледна точка на цялостната, законспирирана зад тях художествена идея. Както подчертава Н. Андреева, „разгадаването на взаимовръзките между отделните картини и на техния метафоричен смисъл изисква от читателя въображение и интелектуална напрегнатост". Самата авторка в конкретните си анализи на експресионистични стихотворения (и особено ярко в анализите на Георг Хайм, Алфред Лихтенщайн и Готфрид Бен, към които е проявил, не без основания, предпочитание) е проявила и едното, и другото. Именно в дълбо-

кото проникване в литературния текст, в способността да се достигне от конкретната образност до изразеното чрез нея идейно-философско обобщение, да бъдат правилно разбрани и доказани ключовите метафори (напр. апокалипсисът, градът, войната, бунтът, смъртта, лудостта и др.) като носители на мирогледни стойности се състои второто основно достойнство на „Поезията на немския експресионизъм".

Изследването не засяга всички извадени поети на експресионизма. На пръв поглед бихме могли да съжаляваме, че само бегло се споменават или въобще се пропускат поети като Паул Цох, Ерих Лоп, Теодор Дойблер, Валтер Хазенклефер, Вилхелм Клем, Лудвиг Рубинер, Рене Шикеле, Рудолф Леонахард, Паул Болд, Хуго Бал и др. Но пред вид огромния по количество материал, който предлага поетичният експресионизъм, изборът е наложителен, ако не искаме изследването да се превърне в статистика или да се разпростре на стотици страници. Да бъдат подкрепени и аргументирани експресионистичните теми с възможно най-точни и убедителни примери, е въпрос не само на лични предпочитания, но и на вкус и усет за ценностите в един толкова сложен и подлежащ на различни интерпретации материал. Н. Андреева се е справила успешно с тази задача, като при това е успяла да избегне клишираните от други автори примери за експресионистичната поезика. Находчиво е използвана възможността да бъдат разгледани еднотипни смислово-метафорични структури при различни автори. Като пример бих посочил изключително интересните съпоставки между „Краят на света" на Якоб ван Ходис и „Краят на света" на Алфред Лихтенщайн и между „Зимата" на Лихтенщайн и „Зимата" на Георг Хайм. Особено в последния пример ясно личат възможностите на авторката да намери път между сетивността и нейния метафоричен смисъл, да разкрие целия потенциал от асоциативни връзки в тези прилично пейзажни стихотворения, и да защити своята теза, че поетите-експресионисти превръщат своите остро графични образи, изтръгнати от непосредствената реалност, в „метафора на своята идея за човека и за съвременния свят" (с. 59), и че колкото и реалистична да изглежда образната картина в едно експресионистично стихотворение, „тя никога не е реална" (с. 134).

Именно на тези проблеми е посветена последната глава — „Die Dinge mystisch bannen durch das Wort" — тя служи като своеобразно тяхно обобщение. Проблемът за формата е един от най-сложните и най-специфичните: от една страна, основният въпрос за поета-експресионист е „какво", а не „как", но, от друга, изискването да бъде представен не светът в неговата непосредствена реалност, а в лицето на силите, които го формират, и чрез отношението на човека към тях, изисква „ново отношение към художествената

форма“ (с. 22). Надежда Андреева с основанието говори за „неразделност на „израза“ от съдържанието“ и за „адекватност на мисъл и форма“ (с. 129) като за специфични особености на експресионистичната поезия. Характеристиките, чрез които най-често се определя нейната поезика — интензивност, симултанност, динамика и др., — по своята същност се отнасят както към съдържанието, така и към формата. Експресионизмът е чужд на самоцелния формализъм — по-скоро при него част от функциите на съдържанието са поети от художествената форма. Тя привнася онзи елемент на изключителност, онова върховно вътрешно напрежение, чиято цел е да постигне разтърсващ и активизиращ ефект и да сведе предметите и явленията към духовния свят на човека. Единството между форма и съдържание личи и от различните формални критерии, чрез които се реализират различните насоки и теми в експресионистичната поезия. Както правилно посочва Н. Андреева, формата е „необходимото естетическо съответствие на основните идеи, които носи поезията на експресионистите. Обществено ангажираното, политическото изкуство на активистите се нуждае от графическата лаконичност на плаката, от кондензиране, изостряне и възпяване на израза. Отвращението от съвременната действителност търси стилизиращата и деформираща сила на гротеската. Виденията за „края на света“ се хранят с апокалиптична образност. Стремехът към откриване на „най-дълбоката същност“, към обобщения, които вземат космически размери, се изразява художествено чрез крайно напъгане, до дъно изчерпване на изразните

средства. Максимализмът на идеите ражда силата на експресивността и дава името на течението“ (с. 130). Общото звено, което обединява изключително разнообразната във формално отношение поезика на експресионистите, Андреева намира в „метафоризирането на действителността и стилизирането на формите до максимална абстрактност“ — два признака, чрез които експресионизмът се приобщава към модерното изкуство на XX в. Тези два принципа са подробно проследени и анализирани, и, което е по-важно, всеки един от тях е изтъкван като диалектическо единство от многостранни и понякога противоречиви търсения — единство, каквото е в най-дълбоката си същност и самият експресионизъм.

Тук засегнах само някои от достойнствата на „Поезията на немския експресионизъм“, и бих желал да обърна внимание още на едно, което обаче в най-висша степен актуализира книгата спрямо необходимостите на съвременния ни литературен живот — това е едно от за съжаление все още редките изследвания, които разглеждат едно модернистично течение обстойно, обективно и аргументирано, без наивна снизходителност и вулгарно опростителство. В този смисъл това е един пионерски труд в почти непознатата за българския читател територия, каквато е литературният модернизъм от началото на XX в. И нека се надяваме, че и българското литературнознание най-сетне ще обърне внимание на това бяло петно в картата на литературните ни представи.

Един Сугарев

ПОПРАВКА

Към кн. 6/84 г. на сп. „Литературна мисъл“

Стр.	Ред	Напечатано	Да се чете	По вина на
20	13 отгоре	предсказание за възраждането	видение за съдбата	автора

SOMMAIRE

A la veille du 40-ème anniversaire de la Révolution socialiste en Bulgarie

Serguéj Rajkov — Le pathétique de la victoire	3
Elka Constantinova — La littérature fantastique bulgare contemporaine	23

* * *

Ilya Konev — Une forme caractéristique de la Renaissance et des Lumières par rapport à la réalité	33
---	----

* * *

Ivan Granitski — La polémique journalistique de Marx depuis le „Journal du Rhin“ au „Journal Allemand-Bruxellois“ (1842—1847)	54
Jeanne Nikolova-Galabova — La Beauté en tant qu'objet de réincarnation dans les comédies de Shakespeare	71

Problèmes de la traduction artistique

<i>La Pensée Littéraire</i> — Revue annuelle de la production des livres traduits en 1983	90
Stéphane Kolarov — La prose russe et soviétique traduite en 1983	91
Guéorgui Tzankov — La prose artistique bulgare traduite de langues occidentales et non-slaves en 1983	101
Lubomir Iliev — Etat présent et problèmes de la théorie, de l'histoire et de la critique de la traduction durant 1983	115

Communications scientifiques

Maya Véléva — Variété de genres dans la prose poétique bulgare contemporaine	124
Zoïa Andonova — Des secrets de création du roman „Gens ordinaires“, de Guéorgui Karaslavov	137

A travers la presse étrangère

Lu dans les revues littéraires de l'URSS, de Pologne et de France	143
---	-----

Revue

Alexandre Yordanov — „Théodore Trajanov, poète d'avenir et inconnu“, par Stoyan Iliev	151
Edwin Sougarév — „La poésie de l'expressionnisme allemand“, par Nadejda Popova-Andréeva	153

СП. „ЛИТЕРАТУРНА МИСЪЛ“ ПРИЕМА ЗА ПУБЛИКУВАНЕ СТАТИИ С ОБЕМ ДО 40 СТАНДАРТНИ МАШИНОПИСНИ СТРАНИЦИ. РЪКОПИСИ, НАДВИШАВАЩИ ТОЗИ РАЗМЕР, НЕ СЕ РАЗГЛЕЖДАТ ОТ РЕДКОЛЕГИЯТА

Адрес на редакцията: сп. „Литературна мисъл“, ул. „Чапаев“ 52,
бл. 17, 1113 София, тел. 73-31 (вътр. 39-94)

© Институт за литература
при БАН
1984
с/о Jusautor, Sofia

Технически редактор *К. Иванова*

Коректор *Д. Спасова*

Дадена за набор на 10. V. 1984 г.

Подписана за печат на 24. VIII. 1984 г.

Формат 70/100/16

Печатни коли 9,75

Издателски коли 12,64

Тираж 1670

Изд. индекс 9767

Годишен абонамент 12 лв.

Отделна книжка 1,30 лв.

Печатница на Издателството на БАН 1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев“, бл. 6 Поръчка № 279